

Beim gegenwärtigen Zustande der Dinge sollte bei uns die optimale Dichte des Waldstrassennetzes zwischen 20 und 30 m ha liegen. Die untere Grenze davon könnten mit etwas höheren Einlegungen als bisher zum Jahre 1985 erreicht werden. Dazu werden günstigere Kredite für den Strassenbau, Erleichterungen beim Ankauf von Brennstoff und höhere eigene Mittel der Forstdirektionen erforderlich. Alle Nachkriegsjahre fusste der Bau von Waldstrassen ausschliesslich auf eigenen Mitteln der Forstdirektionen, nur erst in den letzten drei Jahren hat die Forstwirtschaft Sloweniens Kredite in der Höhe 15 Millionen Dinare vom Staate erhalten. Ausser für die erforderlichen neuen Waldstrassen zeigen sich grössere Bedürfnisse auch für die Aufbesserung des bestehenden Strassennetzes (Stabilisierung des Oberbaus, Schwarzdecken der Fahrbahn), wozu noch zusätzliche Mittel aufzubringen sein werden.

634.0.902.1

RODBINA ZOISOV V BOHINJU

Ing. Janez J u v a n (Kranj)

Sledovi rudarjenja in fužinarstva v Bohinju segajo v predzgodovinsko dobo in ta dejavnost ni prenehala vse do leta 1890, ko je požar dne 7. oktobra uničil fužine v Boh. Bistrici. Poudariti je treba, da so Slovenci na Gorenjskem po naselitvi, ko so se prilagodili domorodcem, povsem samostojno rudarili, talili rude in obdelovali predvsem železo, seveda na svoj lastni način, ki pa je kmalu zastaral. Po mnogih krajih Gorenjske, tako tudi v Bohinju, se še najdejo ostanki manjših fužinarskih obratov iz te dobe. Obrati večjega obsega, ki so se razvili v Bohinju na začetku srednjega veka, so bili v Bistrici, na Pozabljenem in v Stari fužini.

Vzporedno s proizvodnjo železa in drugih kovin se je razvijala tudi zakonodaja. Iz 16. stoletja so znani rudniški redi, npr. za Kranjsko Maksimilijanov iz leta 1515, Ferdinandov iz let 1530 in 1553, Karolinški rudarski in gozdni zakon iz leta 1575, ki so vsi stremeli za tem, da bi zagotovili dovolj lesa, oglja in goriva rudnikom in fužinam. Kajti železa in jekla nikdar ni bilo (in ne bo) dovolj. Večjo in boljšo proizvodnjo je zahtevalo leto za letom, stoletje za stoletjem. Zakon iz leta 1575 je zaostril odnose med lastniki in uporabniki gozdov. Bolj jasno so opredeljeni na eni strani državni, cesarski, cerkveni in kmečki gozdovi, vsi navedeni kot lastninski, na drugi pa podjetja, ki so gozdove izkoriščala, predvsem fužinarji in rudarji. Lastniki fužinarskih obratov so po fevdalnem pravu bili odvisni od zemljiškega gospoda. Imeti so morali dovoljenje za obratovanje, plačevali so urbarske dajatve. Za primer naj služi izvleček iz gospodarskega obračuna Zoisovih fužin v Boh. Bistrici za leto 1757, iz katerega je razvidno, da je plačevalo podjetje letno 50 goldinarjev, 38 krajcarjev in 1 pfenig urbarskih dajatev na podlagi zakona iz leta 1575.

Začetki fužinarstva v Bohinju

V 16. stoletju so začeli prihajati v Bohinj doseljenci iz rudarskega okoliša Bergamo v Lombardiji, ki so znali na boljši način taliti rude in obdelovati kovine. Sprva so delali skupaj z domačini kot solastniki, proti koncu 16. stoletja pa so domačine začeli izrivati kot lastnike rudnih jam in fužin. Znana

so iz tega časa imena fužinarjev domačinov: Kranc, Kralj, Žmitek, Ambrož, Lavrenčič idr.

V naslednjem stoletju je deželnoknežja oblast Kranjske zaostrila predpise o izkoriščanju gozdov z odlokom Ferdinanda III. iz leta 1643, ki je predpisoval za gozdne prestopke telesne in za težje primere celo smrtne kazni. Predpisano je bilo pogozdovanje posek, poznejši predpisi (1650, 1669) so prepovedovali krčenja gozdov in gozdno pašo.

V dobi vzpona fužinarstva v Bohinju, v začetku 17. stoletja, je bil Bohinj že gosto naseljen. Škof Tomaž Hren navaja okoli 2000 prebivalcev v obeh dolinah.

Vedno strožji predpisi o izkoriščanju gozdov iz 16. in 17. stoletja pa vseeno niso dosegli cilja. Hektarska lesna zaloga je v vseh vrstah lastništva gozdov nenehno padla, začelo je primanjkovati lesa, kar je povzročalo državnim oblastem hude skrbi. Te so — vsaj deloma uspešno — skušale uvesti premišljeno izkoriščanje gozdov tudi z oplodnimi sečnjami, predpisovale so pogozdovanje čistin in golosečenj ter varstvo gozdov na podlagi gozdnogospodarskih načrtov. Tako so reševali nevarno stanje gozdnih fondov na Kranjskem z več gozdnimi redi in predpisi, npr. v letu 1771 in poznejšimi, izdanimi na podlagi dvornega dekreta iz leta 1781. Kot posebnost te dobe je omeniti zakon o razpustitvi samostanov, ki je izšel na Dunaju leta 1782; njihovo premoženje je pripadlo verskemu skladu.

Po uvedbi rudarskih knjig leta 1668 so podatki o lastništvu fužin in rudnih jam v Bohinju boljši. Pojavijo se imena Jurij Locatelli, (lastnik fužin v Bistrici in Stari fužini), Jakob Mariaši, Martin Tazol; leta 1704 Janez Kemperle kot Locatellijev družabnik; leta 1714 Franc Pittoni. Leta 1731 je dobil rudarske pravice za izkoriščanje devetih rudišč in osmih oglarij Peter Anton Pittoni, ki se že leta 1736 pojavi kot lastnik bistriških fužin, a konča svojo kariero že leta 1739 z izgubo. Približno isti čas je bil lastnik fužin v Stari fužini Matevž Varl, ki je prav tako končal svojo podjetniško dejavnost v konkursu.

Po zapiskih je bilo zaposlenih leta 1769 v bohinjskih fužinah 260 delavcev, med temi 70 oglarjev in gozdnih delavcev. Za fužine v Stari Fužini je sekalo les, pripravljalo drva in žgalo oglje 139 gozdnih delavcev in oglarjev. Pretežni del delavstva je prihajal v bistriške fužine iz Zgornje Bohinjske doline.

Prvi Zois Michelangelo

Leta 1769 se pojavi v Bohinju rodbina Zoisov. Prvi je bil Michelangelo Zois. Kot spreten trgovec je združil v svojih rokah skoraj ves izvoz železa in železnih izdelkov pretežnega dela slovenskih fužin v Italijo. Kapitalno močan je začel segati tudi po fužinarstvu, in to najprej v Bohinju. V začetku, to je do leta 1748, je nastopal neimenovan, torej še v času, ko je že kupil fužine v Stari fužini od Varla in v Bistrici od Pittonija. Dne 29. avgusta 1762 je kot najugodnejši ponudnik kupil od blejske gosposke na licitaciji posestvo v Boh. Bistrici. Posestvo je prej pripadalo rodbini Maierhofer, ki pa ni imela moških naslednikov ter je zaradi tega prešlo zopet v last blejske gosposke. Načrtno si je pridobil ogromno rudno in fužinarsko posest na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Leta 1739 je dobil plemiški naslov, leta 1760 si je kupil baronsko čast. V rudarske knjige je 3. dec. 1770 vpisan kot baron Zois von Edelstein. V naslednjih desetletjih se je v rokah rodbine Zoisov združila

obsežna rudarska in fužinarska posest v bohinjskem in javorniškem območju, ki je trajala okoli sto let, vse do ustanovitve Kranjske industrijske družbe (1869). Imel pa je poleg tega še obsežna posestva, industrijska podjetja in poslovne zveze po vsej sedanji Sloveniji.

Čeprav so bili v tistem času produkcijski stroški rudarjenja in fužinarstva v Bohinju med najvišjimi na Kranjskem, so železarne na tem območju vzdržale konkurenco zaradi izredno cenene kuriva in oglja. Za Zoisove obrate je bilo rezerviranih 28.773 ha gozdov, Zois sam pa je bil lastnik še 3152 ha gozdov. Za dobavo ene kripe oglja so plačevale fužine en krajcar in tri pfenige. Pozneje je cena oglju narastla, tako da je v drugi polovici preteklega stoletja stala kripa oglja že tri krajcarje.

Po podatkih iz leta 1855 je bilo v bohinjskih železarskih obratih zaposlenih 432 delavcev, od teh okrog dvesto v gozdovih pri sečnji lesa, napravljanju drv in pri kuhanju oglja. Leta 1860 je bilo v gozdovih zaposlenih 220 delavcev, ki so zaslužili le po pičlih 54 goldinarjev. Leta 1870 je delalo v bistriških fužinah okoli 250 gozdnih delavcev in oglarjev, v Stari fužini pa okoli 100 gozdnih delavcev. Bistriške fužine so porabile letno okoli 480 tisoč krip oglja.

Nastop barona Žige Zois

Za nas je še bolj zanimiv Michelangelov sin Žiga Zois, ki se je rodil pred 224 leti, dne 23. nov. 1747. Leta 1768 je vstopil v očetovo podjetje, leta 1774 ga je oče določil za glavnega dediča in še istega leta je prevzel žičarno in žeb-ljarno v Bistrici in v Stari Fužini. Toda čez 15 let, leta 1789, ga je, starega 42 let, bolezen za trideset let, to je do smrti, priklenila na bolniški stol.

Oče Michelangelo Zois se je umaknil v začetku 18. stoletja iz Benetk in prišel preko Trsta v Ljubljano. Predniki tega rodu, z rodbinskim imenom Millebois, so se menda iz Švice preselili v Bergamo in se tam preimenovali v Zois, kar naj bi pomenilo dragulj. Imel je s prvo ženo tri otroke in z drugo osem. Žiga je bil Michelangelov najstarejši sin druge žene. Ta je bila Ivana Katarina Kapus iz Kamne gorice, hčerka Franca Kapusa in Marije Pollini. Bila je Slovenka, ki se je s svojimi otroki prav gotovo pogovarjala v slovenščini in vplivala na Žigo, da je materin slovenski jezik tako vzljubil, da se je kljub poslovnosti ves posvetil tudi slovenskemu narodnostnemu prerodu. Bil je velik znanstvenik, znanstveni usmerjevalec in mecen. Od znanih mož iz slovenske kulturne zgodovine, ki so se 30 let zbirali v Zoisovem literarnem naprednem krožku, je omeniti zlasti Kumerdeja, Japlja, Vodnika, Kopitarja in Linhart. Znana je njegova zbirka mineralov in kamenin. Ob 150-letnici ustanovitve Prirodoslovnega muzeja Slovenije je bila ta zbirka leta 1971 strokovno preurejena in ponovno razstavljena kot časten spomenik Zoisu-naravoslovcu.

Žiga Zois je zajela doba reforme Jožefa II. Po treznem premisleku se je odločil, da uveljavi za bohinjske obrate nov rudarski red. To je izredno važen dokument z datumom 15. septembra 1788, ki kaže na tedanje odnose med gospodarjem kot lastnikom in delavcem. Žiga Zois se je namreč zavedal gospodarskih težav, ki so se z obzorja že premaknile v neposredno bližino njegovih obratov. Konkurenca zaradi cenejšega in kvalitetnejšega blaga v Trstu in Italiji je grozila njegovim podjetjem, doma pa so ga istočasno morale težave, ki jih je imel z delavstvom, zlasti v Bohinju. Vendar ni obupal.

V teh resnih težavah se je zanašal na postavitev novega plavža v Bistrici, ki so ga zakurili 1. oktobra 1791. Računal je, da bo z njim dobil kvalitetnejše in cenejše blago. Skozi Sotesko je dal zgraditi iz Bohinja do Obern cesto, ki je bila po šestih letih gradnje odprta leta 1789. Šele takrat je torej dobil Bohinj cestno zvezo z ostalo Gorenjsko.

Iz novega plavža so prvič dobili okoli 14 ton fužinsko surovega železa ali grodlja. Porabili pa so 2478 dvojnih mernikov oglja in okoli 31 ton železove rude. Toda že leta 1796 je bil plavž v notranjosti tako izžgan, da so ga morali obnoviti.

Francoska okupacija in Zoisove težave

Francoska okupacija naših krajev je prizadejala Zoisu občutni gospodarski udarec. Prva zasedba je trajala od 1. aprila do 8. maja 1797. V drugo je trajala francoska uprava »Ilirskih provinc« od 20. maja 1809 do 5. oktobra 1813. Preosnovali so, poleg ostalega, javno upravo, rudarstvo in izkoriščanje gozdov. Uprava gozdov se je osamosvojila, ko je prešla pod posebni inspektorat za vode in gozdove. Trgovina je v času francoske okupacije zastala, vir dohodkov pri podjetjih je prenehal, zamenjan je bil denar, vpeljana je bila obvezna vojaška služba, sledilo je prisilno posojilo. Kranjska dežela je morala plačati ogromno vojno kontribucijo, to je izsiljeno vojno dajatev, v znesku blizu 18 milijonov francoskih frankov. Plačevali so podjetja in posamezniki. Od 126 Zoisovih poslovnih zvez, ki jih je imel leta 1791, jih je ostalo leta 1801 le še 11. Tak je bil začetek zatona Zoisove poslovne dobe na Gorenjskem.

Iz nekega strokovnega poročila rudarskega sodnika v Ljubljani Marka Čerina okupacijski francoski upravi razberemo, da je železarstvo v naših krajih skozi stoletja, do francoske zasedbe, ostalo le zato, ker so ga prejšnje oblasti podpirale ter mu dovoljevale brezplačno izkoriščanje gozdov za proizvodnjo goriva in oglja in ga oproščale še drugih dajatev, zlasti mitnin. Do leta 1782 so bili fužinarji oproščeni tudi rudarskih davščin. Francoski gozdni urad je bil prvi, ki ni priznal služnostnih fužinarjev v gozdovih. Določil je cene za les, celo za onega, ki je že bil na skladiščih, zasegel in podržaval je tehnični in oglarski les, ki je bil v gozdovih že odkazan za sečnjo. V času francoske uprave je bil sestavljen seznam Zoisovih jam na Gorenjskem. Zaradi rekrutacije osmih Zoisovih delavcev se je umaknilo in porazgubilo v skrivališča, deloma v gozdove, veliko fužinarskih delavcev, pa tudi sekačev in oglarjev. Proizvodnja lesa in oglja je zastajala. Žiga Zois pa je prišel v hude finančne težave. Že leta 1812 je začel zniževati v Bohinju delavske mezde in se zadolževati, delavci so ga zapuščali. Bohinjske obrate je ponudil v nakup fužinarjem v Kropi in Kamni gorici, vendar ni uspel. Tako je bil prisiljen 20. septembra 1812 odpustiti skoraj vse delavce. Največ drobnih dolgov pa je nastalo v letih 1816—1819. Tako je bilo ogromno premoženje njegovega očeta, vloženga zlasti v nepremičnine, zaradi francoske okupacije in gospodarskih težav med vojno in po njej, zamrznjeno ter ga ni bilo mogoče prodati.

Zadnji poskusi Karla in Serafine Zois

Povsem izčrpan in obupan nad usodo svojega velepodjetja se je odločil in prepisal 7. oktobra 1819 vse obrate, podjetja in rudarske pravice na svojega nečaka Karla Zois. Rojen 1775 je, po naročilu svojega strica, prepotoval

centralno Evropo, služil nekaj časa aktivno v vojski, se poročil leta 1817 z grofico Serafino Aichelburg ter tako v jeseni leta 1819 prevzel družinsko premoženje Zoisov. Njegov stric, baron Žiga Zois, je umrl takoj po oddaji premoženja, 10. novembra 1819, star 72 let. Bil je velik gospodarstvenik, kulturnik in učenjak ter kot tak na Kranjskem najpomembnejši mož svoje dobe.

Njegov nečak Karl Zois se je z vso vnemo lotil obnavljanja trgovskih stikov. Toda konkurenci Zahodne Evrope in brezbriznosti avstrijske administracije ni bil kos. V svojih prizadevanjih ni uspel. Njegova nenadna smrt 7. julija 1836, pa je spravila v ospredje zelo podjetno in sposobno vdovo Serafino Zois. Pri izvajanju svojih načrtov za sanacijo in preusmeritev proizvodnje v Bohinju je imela veliko težav. Doživela je gospodarske reforme leta 1848, zlasti ukinitve fevdalizma. Leta 1852 je izšel avstrijski gozdni zakon (ki je bil v veljavi še v bivši Jugoslaviji do leta 1929), in leta 1853 državni zakon za odvezo in ureditev gozdnih služnosti. Vse to je povzročilo neredno in zlasti dražjo proizvodnjo oglja v gorenjskih gozdovih. V tistih letih je med lastniki in uživalci gozdov zaživela velika samovolja. Zaradi visokih stroškov za transport blaga, surovin, oglja, hrane idr. ni bilo mogoče zdržati konkurence s kraji na Zahodu, kjer so že bile železnice.

Po 14 letih dobrega vodstva obratov je Serafina Zois umrla. Dediščino je sedem njenih naslednikov vodilo od leta 1851 pod firmo Karla Zoisa dediči. Podjetje je na zunaj zastopal baron Michelangelo Zois, ki je kot predsednik upravnega odbora Kranjske industrijske družbe dne 21. januarja 1870 podpisal kupoprodajno pogodbo in tako hkrati oddal in prevzel vsa posestva in obrate z rudniki, rudarskimi pravicami, prostosledi, premičnimi in nepremičnimi objekti v korist Kranjske industrijske družbe za 350 tisoč avstrijskih goldinarjev.

Kupoprodajna pogodba je obsegala:

vse obrate in zemljišča s premičnim in nepremičnim premoženjem v Bohinju, to je v Bistrici, Stari fužini, Srednji vasi in na Gorjušah; vse obrate in zemljišča na Javorniku; gozdove Polevc, Krmanja, Lom in rovt Mavro; zemljiško posest v Smokuču, Doslovčah in v Žirovnici; posestvo v Mostah z nekaj gozda; posestvo, fužino in travnik v Radovni; rudnik Bevsčo z gozdovi in delavsko hišo; gozdove v srednjem delu Jelovice, ki težijo proti Nomenju, Nemškem rovtu, Danjam, Sv. Križu in Dražgošam; gozdove v Notranjem Bohinju, V Spodnji in Zgornji dolini, skupaj 679 ha; Zoisov šnit, tj. rustikalni glavni gozd na Pokljuki, s približno 850 ha.

Kupnino je Kranjska industrijska družba poravnala tako, da je prevzela oporočne deleže Zoisovih dedičev po 20 tisoč goldinarjev, poravnala je vknjižbo bančnika Lamberta Luckmana in njegove žene iz leta 1867 v znesku 140 tisoč goldinarjev in še ostale manjše dolgove, tako da je neznatno razliko, ki je še ostala, izplačala v gotovini.

Tako je bila končana na Gorenjskem slava baronov Zoisov kot gospodarstvenikov. Zaplapolal je le še zadnji plemenček: trije dediči Serafine Zois so v Ljubljani, po izročitvi družinskih obratov Kranjski industrijski družbi, ustanovili manjše trgovsko podjetje B. Zois et Comp., registrirano 12. februarja 1870. Imelo je pooblastilo za obratovanje fužine v Mlinem, za izdelovanje žebeljev in za trgovanje z železnimi in jeklarskimi izdelki. Po 16-letnem obratovanju je bila 4. dec. 1886 izbrisana iz trgovskega registra tudi ta javna trgovska družba.

Mohorič: Dvatisoč let železarstva na Gorenjskem. Ljubljana 1969.

Polenc: Ob 150-letnici Prirodoslovnega muzeja Slovenije. Proteus 1971/72 št. 4.

Gornik: Bled v fevdalni dobi. Zavod za napredek turizma, Bled 1967.

—: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. I. zv. Agrarno gospodarstvo. SAZU, Ljubljana 1970.

DIE FAMILIE ZOIS IM GEBIETE VON BOHINJ

(Zusammenfassung)

Spuren des Bergbaues und Eisenhüttenwesens im Gebiete von Bohinj reichen in die Vorgeschichte. Diese Tätigkeit, die bis zum Ende des vergangenen Jahrhunderts ununterbrochen fort dauerte, hatte einen überaus grossen Einfluss auch auf die Entwicklung der dortigen Wälder. Die Bergordnung Maximilians aus dem Jahre 1515, jene Ferdinands aus dem Jahre 1530 und das karolingische Berg- und Waldgesetz aus dem Jahre 1575 waren vor allem bestrebt, den Bergwerken und Eisenhütten genügend Holz, Holzkohle und Heizmaterial sicherzustellen und weiter das gegenseitige Verhältnis der Eigentümer von Bergwerken und Eisenhütten und der Waldbesitzer zu ordnen. Einen starken Aufstieg erfuhr das Eisenhüttenwesen im Bohinj-Gebiete während des XVI. Jahrhunderts, in welchem Zuwanderer aus den Bergwerksbezirken der Lombardei sich anzusiedeln und die einheimischen Hammerherren langsam zu verdrängen begangen. Wegen der grossen Verheerungen in den Wäldern hatte damals die Landesobrigkeit von Krain die Vorschriften betreffend Waldbnutzung verschärft. Im Jahre 1643 wurde die Pflicht der Beforstung aller Abstokungen vorgeschrieben, 1650 und 1669 das Roden der Wälder und die Waldweide verboten. Doch wegen der unaufhörlichen Ausbeutung verschlechterte sich der Zustand der Wälder noch weiter.

Ende des XVII. und Anfang des XVIII. Jahrhunderts waren die denkwürdigsten Eisenhüttenbesitzer im Gebiete von Bohinj: Georg Locatelli, Jakob Mariaši, Martin Tazol, Johann Kemperle und Franz Pittoni. Im Jahre 1769 erscheint im Gebiete Bohinj die Familie Zois, als erster Michelangelo Zois, welcher bereits vorher fast die gesamte Eisenausfuhr aus dem überwiegenden Teile Sloweniens in seiner Hand vereinigt hatte. Die Zois kamen nach Slowenien aus Bergamo über Venedig und Triest. Ihr Wirken bedeutet den letzten Aufstieg und zugleich den Anfang des Verfalles des klassischen Eisenhüttenwesens in Slowenien. Für den Betrieb ihrer Eisenwerke waren 28773 ha Waldes vorgesehen, ihr eigener Waldbesitz betrug 3152 ha. Von grösster Bedeutung für das Eisenhüttenwesen im Bohinj-Gebiete war der Baron Sigismund Zois, der das Unternehmen im Jahre 1774 übernommen hatte. Neben seiner Unternehmertätigkeit war er eine zentrale Persönlichkeit des Kulturlebens jener Zeitepoche, sei es als Wissenschaftler, Naturhistoriker oder als Mäzen im Kreise der slowenischen Aufklärung. In harter Konkurrenz mit der Eisenindustrie der andere Gebiete Europas versuchte er sich mit Einlagen seines Vermögens in zeitgemässere und grössere Betriebe zu behaupten, Leider ist ihm dies nicht gelungen. Die französische Okkupation hat ihn mit allen ihren Folgen, vornehmlich mit den hohen Abgaben endgültig auf den Weg des Verfalls gedrängt. Sein ganzes Vermögen hatte er in Liegenschaften angelegt, Betriebskapital hatte er keines mehr. Nach dem Tode des Barons Sigismund Zois im Jahre 1819 übernahm das Unternehmen sein Neffe Karl Zois und nach dessen Tode im Jahre 1836 seine Witwe Seraphine Zois. In der harten Konkurrenz des industriell sich entwickelnden Europa konnten sich aber auch diese beiden trotz ihren Unternehmungsgeistes nicht erfolgreich behaupten. Nach dem Tode Seraphines im Jahre 1851 hat die Unternehmung ihr Leben nur noch kümmerlich fristen können, seit dem Jahre 1870 bis 1886 nur noch als Handelsunternehmung ihrer Erben, als sie nun endgültig aus dem Handelsregister gestrichen wurde. Die Betriebe der Familie Zois hat schon im Jahre 1870 die Kranjska industrijska družba aufgekauft. Das Ende der Eisenwerke im Bohinj-Gebiete besiegelte im Jahre 1890 eine grosse Feuersbrunst, welche alle Anlagen in Bohinjska Bistrica vernichtete.